

6. Presbrey F. The History and Development of Advertising / F. Presbrey. – New York : Greenwood Press, 1968. – 642 p.
7. Rieke R. D. Argumentation and Critical Decision Making / R. D. Rieke, M. O. Sillars, T. R. Peterson – [6th Ed.]. – Allyn : Bacon, 2004. – 352 p.

Романюк С. К. Стратегия аргументативного воздействия в американской коммерческой журнальной рекламе.

Аннотация

Статья посвящена исследованию стратегии аргументативного воздействия на сознание адресата и языковых средств ее реализации в дискурсе американской коммерческой журнальной рекламы. Установлено, что единицами аргументативной стратегии, которые осуществляют рациональное воздействие на адресата, являются языковые средства – аргументемы.

Ключевые слова: рекламный дискурс, аргументативная стратегия, речевое воздействие, речевые средства, аргументемы.

Romanyuk S. K. Strategy of argumentative impact in American commercial magazine advertising.

Summary

The article investigates strategy of argumentative impact on the addressee's conscious cognitive processes in American commercial magazine advertising. The background of the article is determined by the lack of similar studies in domestic philology.

The main aim of the article is to identify and explore strategy of argumentative impact on the addressee's conscious cognitive processes and language means of its realization in the American commercial advertising discourse.

The object of the study is the strategy of argumentative impact in advertising discourse under study. The material of research is commercial advertising texts from magazine «The New Yorker» (from 1925 to 2010).

Attention is drawn primarily to the language means of argumentative strategy realization.

It was found that the argumentative strategy units, which carry out sustainable impact on the recipient, are language means – argumentemes (ideologemes, slogans, new multicomponent words, adverbs, numerals, connectors, antithesis, metaphor, iteration, etc.).

The analysis of American commercial magazine advertising discourse should be continued in cognitive aspect.

Key words: advertising discourse, argumentative strategy, speech impact, linguistic means, argumentemes.

УДК 94(477) – 057.87 «1920»

Рябченко О. Л.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії і культурології
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова
E-mail: lerce555@mail.ru

**НОВОМОВА І КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ**

У статті, на основі широкого кола джерел, проаналізовано вплив тоталітарної системи на мову студентів радянської України 1920-х років та з'ясовано деякі характерні риси цієї мови, зокрема її лексичні та стилістичні особливості. Зроблено висновок, що майстерність оволодіння офіційним дискурсом та низькими соціолектами стала однією з основних ознак пролетарської ідентичності та індикатором лояльності до влади, слугувала важливою гарантією соціального успіху.

Ключові слова: радянське суспільство, тоталітаризм, соціальне походження, студенти, новомова, жаргон, дискурс.

Історичні зміни, що відбуваються з мовою, і саме її функціонування досить тісно пов'язані із соціальною та культурною історією. В. Клемперер справедливо зауважував, що «якщо прийнято говорити про лице тієї чи іншої епохи, тієї чи іншої країни, то можна говорити і про його вираз, і цей вираз обличчя тієї чи іншої епохи передається в її мові. ... Нехай хтось навмисно прагне приховати –

лише від інших чи від себе самого – те, що він підсвідомо носить в собі, – мова викаже все» [10, с. 123]. Такий взаємовплив досить чітко простежується у періоди історичних катаклізмів, на що звертав увагу ще відомий російський лінгвіст Є. Д. Поліванов, роздумуючи над «зниженням штилю» сучасної йому мови учнів у бік мови соціальних низів: хуліганського і блатного жаргону [20, с. 153]. Для розуміння змін у мові 1920-х років потрібно розглядати її не лише як засіб спілкування і передачі інформації, а як соціальний інструмент, особливо якщо враховувати той факт, що мова забезпечувала соціальне просування в умовах нового радянського суспільства.

Для визначення мови, характерної для ранньорадянського простору, найчастіше використовується поняття «новомова» («Newspeak», «новояз» – поняття, введене Дж. Орвеллом у романі «1984»). Орвелл цим терміном характеризував перехідну мову від «старої» до того її стану, коли нею не можна буде висловити жодну небезпечну для партії думку (думкозлочин): «Лексика була сконструйована так, щоб точно, а часто і досить тонко висловити будь яке дозволене значення, потрібне члену партії, а, крім того, відсікти решту значень, рівно як і можливості прийти до них кружними шляхами» [18, с. 238].

Перші спроби проаналізувати новомову радянського періоду робилися ще у 1920-ті роки, проте фахівці зверталися переважно до питань змін у системі мови, зумовлених більшовицьким переворотом і новим політичним режимом. У публікаціях того часу не завжди акцентувалася політична складова мовних змін, і особливості радянської політичної комунікації нерідко розглядалися як новоутворення у мові в цілому [2, с. 9].

Серед небагатьох досліджень 1920-х років на особливу увагу заслуговує монографія відомого вченого-лінгвіста, професора А. Селіщева, в якій автор наводить низку цікавих спостережень над мовними інноваціями, пов'язаними з радянізацією суспільства [див.: 26]. Його робота мала піонерський характер, оскільки соціолінгвістика в той час перебувала на початковому етапі свого становлення, а спеціальні методи дослідження і обробки матеріалу не були ще вироблені, та й особливості самої цієї галузі мовознавства залишалися не цілком усвідомленими. Як зазначає В. Живов, у своїх соціологічних уявленнях А. Селіщев ґрунтувався на концепціях Е. Дюркгейма (поняття соціального факту) та почасти П. Сорокіна, і це спрямовувало його у бік соціологічного функціоналізму, проте його погляди на те, які явища мови слід розглядати як соціальний факт і як визначати їх соціальну функцію, залишалися досить смутними [див.: 5]. Незважаючи на те, що глибинні проблеми нового радянського дискурсу залишилися поза межами цього дослідження, книга А. Селіщева до сьогодні залишається найбільш повним і найбільш професійним описом тих змін у мові, які були викликані катаклізмом 1917 року.

У поодиноких роботах, зокрема у дослідженні С. І. Карцевського, крім аналізу власне мовних фактів, йдеться про мову як «соціальне утворення» і звертається особлива увага на те, що вона чуйно реагує на політичні зміни і відображає розподіл суспільства на різні угруповання [9, с. 11]. Автор, розглядаючи лексико-семантичні зміни в політичній мові після приходу до влади більшовиків, указує на партикуляцію значень у «старих» словах, на підвищену евфемізацію і інвективність політичної промови.

Українські дослідники того часу, зокрема мовознавці, також були вражені «мовною неохайністю», «надзвичайною макаронічною ляпаниною» не лише усного мовлення, а й друкованих видань [28, с. 19]. Зокрема, за визначенням професора М. Сулими, газету «Народний учитель» можна назвати «справжньою кунсткамерою й конденсатом найпримхливіших трагікомічних наслідків не лише загальногазетної, а й спеціально освітянської мовної практики, мовних вправ» [28, с. 20]. Мовознавець був упевнений, що його сучасникам і нащадкам неоціненну послугу зробить той дослідник, що самовіддано «захопиться» мовними особливостями «Народного учителя» й наважиться так «зацупити ту мову в своїй дослідницькій жмені, щоб аж водограй з неї приснув». У 1920-ті роки дослідників зацікавила і мова студентів та учнів, у тому числі і навчальних закладів УСРР, зокрема педагогічних – Харківського та Київського ІНО [див.: 17].

Проблеми мовного вираження в умовах тоталітарного режиму до сьогодні залишаються актуальним напрямком наукових пошуків [див.: 15; 30]. У нашому дослідженні проаналізовано вплив

тоталітарної системи на мову студентів радянської України 1920-х років та з'ясовано деякі характерні риси цієї мови, зокрема її лексичні та стилістичні особливості.

Новомова, або мова пропаганди, мова революції, радянська мова, стала використовуватися в ролі гіперстилю, у свою чергу впливаючи на загальноприйняті функціональні стилі мови (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній і розмовно-побутовий). Як зазначають лінгвісти, між різними функціональними стилями того часу важко знайти посутню відмінність, оскільки функція в мови була одна – вписуватися в координати ідеології й відповідним чином формувати мисленнєві процеси та свідомість людей [див.: 31]. Слід відзначити, що мовні інновації в українську мову переходили з російської майже автоматично. Дослідники зауважують, що таке явище досить небезпечне для самостійного розвитку і навіть існування неросійських мов СРСР [15, с. 103; 36, с. 11].

Радянська мова становить собою різновид тоталітарного мовного стилю і правомірно порівнюється з мовами інших тоталітарних режимів. Г. Медер виділяє особливості, характерні для мов усіх тоталітарних систем [38, с. 15]. Серед них – спрощення фактів і подій суспільного життя до чорно-білої схеми (маніхейський світогляд); переважання в мові оцінних зворотів при одночасному зникненні нейтральних виразів; одноманітність мовних виразів, зникнення індивідуальних особливостей у висловах під впливом уніфікованої партійної мови; підміна загальноприйнятих понять та індивідуального ціннісного відчуття новими ідеологічними визначеннями.

Некоректно говорити, що мова студентів 1920-х років була універсальною у повсякденному спілкуванні. По-перше, слід розрізнити її вживання в академічній і соціально-культурній сфері, тобто у ситуації офіційного та неофіційного спілкування. Неофіційні побутові ситуації дозволяли значно вільнішу вербальну поведінку. За твердженням Л. Масенко, такий тип спілкування є більш динамічною структурою, яка чутливо реагує на зміни в суспільно-політичному житті й культурі народу і характеризується найбільшою відкритістю до інновацій та змін [15, с. 92]. Саме через усні різновиди побутування мови здійснюється її зв'язок із щоденним життям.

По-друге, існували вікові, територіальні, етнічні, соціально-класові, релігійні особливості [22, с. 139]. У цілому ж, студентський соціолект виконував такі функції: об'єднував особу із групою, водночас вирізняючи субкультуру студентів поміж інших, а також був мовним знаряддям інтерпретації дійсності. Крім цих функцій, у досліджуваній нами період, в умовах дискримінації вихідців із колишніх привілейованих верств населення, мова стала ефективним засобом для конструювання студентами пролетарської ідентичності, необхідної для отримання освіти та інтеграції до радянського суспільства. Слід зазначити, що студентство 1920-х років становило собою конгломерат людей різного соціального походження, віку, рівня знань, політичних поглядів. Неприпустимих розмірів у цей час набула академічна неуспішність. Сучасні дослідження історій різних навчальних закладів свідчать про надзвичайно високий відсоток невстигаючих серед студентів. З кожним роком знижувалася мовна кваліфікація абітурієнтів, що, у свою чергу, спричинювало мовну безпорадність студентів. Крім того, вони були слабо обізнані або просто необізнані з українською та російською літературою. Анкетування, проведене у вищих навчальних закладах України, показало, що більшість студентів не читала класиків не лише зарубіжних, але й вітчизняних і російських [25, с. 234]. Як відомо, читання художньої літератури вирівнює мову, збагачує її, виховує стиль. Тому не дивно, що навіть у Київському педагогічному інституті перевірка виявила надзвичайно велику кількість граматичних помилок у письмових роботах (траплялося до 50 помилок в одній роботі). Про це неодноразово говорили викладачі, та їхні сигнали були подібні до гласу волаючого в пустелі [34]. У результаті вищезазначених факторів, як відзначав проф. М. Сулима, мова студентів становила собою «тихий жах», сміх і горе».

Можна виділити деякі характерні риси цієї мови: розповсюдження аргі злочинного світу; популярність нецензурної лайки; антропонімічні зміни. Крім того, студентська мова увібрала до себе такі риси радянської новомови, як скорочення слів, слова іноземного походження, введення в лексикон малозрозумілих «вчених» слів.

Перш за все на мові позначився конфлікт між старими культурними звичками та новим радянським простором. Загально визнано, що новий життєвий простір створюють нові імена. Тому пам'ять про події, пов'язані із встановленням радянської влади, мали формувати у просторі міст нові назви. Відразу ж після її проголошення почалися перейменування вулиць і площ міст, заводів, навчальних закладів, які нагадували про старий режим, на інші, які пов'язувалися з уявленнями про нові часи і нових героїв. Особливо активно – після постанови ВУЦВК від 1923 р. про перейменування населених пунктів. Ментальність тієї епохи потребувала, щоб усе носило чиесь ім'я. Часто це були імена живих і активно діючих осіб. Ця епоха залишила значний слід у топоніміці міст, перейменовувалися і вищі навчальні заклади, частіше вони отримували імена відомих революціонерів, рідше – видатних науковців. Наприклад, Харківському ІНО 31 березня 1922 р. було присвоєно ім'я відомого українського вченого О. О. Потебні [24, с. 70], а Вищий ІНО у Києві у 1921–22 рр. носив ім'я М. П. Драгоманова. Протягом 1920-х років деякі професори (М. К. Зеров) і студенти неодноразово зверталися із пропозиціями щодо повернення цього імені інституту, зокрема 1926 р. на студентських зборах, присвячених пам'яті М. П. Драгоманова, ректор інституту отримав 24 записки студентів із пропозицією щодо повернення назви [33]. Але це були винятки, більшість інститутів носили імена відомих революційних діячів – Х. Раковського (Київський політехнічний, Катеринославський медичний, Харківський сільськогосподарський інститут, Житомирський землевпорядний технікум), В. Чубаря (Київський кооперативний інститут, Запорізький індустріальний технікум), Л. Троцького (Кам'янець-Подільський ІНО), Н. Крупської (Херсонський ІНО), С. Бош (Київський інститут народного господарства), В. Леніна (Харківський технологічний інститут, Київський електротехнікум), Артема (Дніпропетровський гірничий інститут) чи революційних подій – Жовтневої революції, Профінтерну, Х роковин Жовтня тощо.

У новому просторі людина із старими культурними навичками, як відзначав А. Селіщев, відчувала себе незатишно, на противагу носіям нового дискурсу, котрі відчували себе господарями життя і володарями людських доль [26, с. 200]. Особливо незвичним було вживання аббревіатури, яка поширилася в усіх сферах радянського життя, зокрема і в системі освіти. Тож людина старої культури губилася між Наркомосом, АТЗ, ВУАН, КІНО, губпрофосом, лікнепом, а для більшовиків і їх прибічників такий вербальний ландшафт був своїм, рідним. Знання цієї абракадабри букв дискурсивно виділяло нову компартійну і комсомольську еліту. Студенти ж досить часто піддавали переробкам власні назви новостворених радянських структур. Так, студенти Академії теоретичних знань, яка була створена на базі реорганізованого Харківського університету 1920 р., жартома величали її «Академією терзань» [11, с. 3], а, за спогадами академіка Д. С. Ліхачова, який з 1923 по 1928 р. навчався у Петроградському університеті, студенти новостворений «факультет общественных наук» розшифровували як «факультет ожидающих невест» [13, с. 144], а ОГПУ (російською мовою) розшифровувалося як «О, господи! Помогите убежать!», а навпаки – «убежишь – поймут, голову отрубят» [14, с. 143]. Українською ГПУ розшифровували як «Господи, пом'яни убієнних» чи «Гвардия палачей Украины» (як говорив один із героїв Ю. Смолича, саме «палачей», російською – «ніяких українських слів тут не може бути, як не може бути більшовиком щирий українець...») [27, с. 34].

Одна з найбільш явних особливостей радянського способу вираження – поділ на добро і зло. Це досягалося за допомогою використання слів, що мають або позитивну, або негативну конотацію, а особливо вживанням оціночних прикметників при іменниках. У вищих навчальних закладах також здійснювався пошук мови для опису соціально-структурного процесу, легітимізувалися категорії, якими можна було офіційно визначати викладачів та студентів.

Мова тоталітарного суспільства вмiла ставити тавро на все, що прирікалося на репресивні заходи. Важливо було знайти слово, щоб убити наповал людину або цілий соціальний прошарок (наприклад, ліквідація куркульства як класу) [8, с. 268]. Людина могла втратити не лише роботу, а й саме життя лише від ототожнення її з «ворогом народу» чи «шкідником». Роль публічного дискурсу і категорій радянської ідеологічної мови для самоідентифікації радянських громадян була надзвичайно великою.

Для характеристики викладацького корпусу і небажаних ситуацій у вищій школі тодішня пропагандистська машина небезуспішно використовувала нову лексику, яка раз і назавжди закріпила в головах як пересічних громадян, так і учнівської молоді негативний образ професора. Він уявлявся авторам «ворожим» як щодо нової влади, так і до її перетворень на ниві освіти.

Професура в офіційній періодиці зображувалася у карикатурному образі ворога – її називали «зубрами», «коршунами», «реакційними саламандрами», з яких потрібно скинути колір захисту і дати поле діяльності поза межами навчальних закладів. Ці випадки яскраво демонструють прояви зооморфізму як складника міфологізації суспільних процесів. Порівняння із тваринами об'єкта, що висміюється, було давнім і надзвичайно ефективним прийомом, спорідненим із карикатурою та байкою. Влада робила все можливе для того, щоб образ професора закріпився у масовій свідомості таким спотвореним. Це підтверджується словами одного зі студентів того часу, в майбутньому відомого літературознавця С. Крижанівського, який зазначав, що вся біда була в тому, що «здебільшого ми в ці стереотипи вірили, рівень нашої наївності і довірливості був тотожний рівню нашої дурості» [25, с. 261].

Вплив офіційної радянської мови був значним, і студентам необхідно було її опанувати, у цьому допомагали, перш за все, штампи газетних передовиць. Трафаретні вислови на зразок «хижих акул імперіалізму», «гідр контрреволюції» заповнили мову, яка у звичайному житті була, звичайно, більш простою, народною. А у стінах інститутів, особливо на зборах, мітингах – «усе штучно, бюрократично-протокольно, бездушно! [...] Як тут нудно! Стандартні фрази виступів, мертвечина, без живого просвітку думки, літає в повітрі «громадська праця», себто якнайбільше накопичення напущених газетних фраз... І чому ці збори провадяться «па-русски»? Українською мовою виступав тільки дехто... Ні, не наvertsється душа, не приваблює тут ніщо! Чого ж я маю себе силувати, витратити час на оці мертвецькі збори?» [4, с. 180]. Такі відчуття охоплювали і героя віршованої повісті з життя студентів «Василь Найда» С. Голованівського:

Чортом на нього перли

Слова конференцій,

Нарад,

Промов

Та інші газетні перли...

Та саме такими фразами, штампами повинен був володіти студент, якщо мав намір закінчити виш.

У цей час зникла частина самоназв і звертань, смисл інших зазнав якісних змін. Так, колеги стали товаришами. Взагалі слово «товариш» було у вжитку тривалий час і використовувалося там, де мова йшла про вільні об'єднання людей, засновані на принципах рівноправ'я. Лише у ХХ ст. з'явилося нове значення – однодумець у політичній боротьбі пролетаріату проти експлуататорів, що прийшло із партійного (соціал-демократичного) лексикону. Дослідники зауважують, що до середини 1920-х років воно стало вживатися не лише щодо соратників по партії, але й щодо всіх радянських людей [3, с. 122]. Це слово стало ключовим у словесності радянської культури, символом радянської епохи. Звертання «колеги» поступово зникло зі студентського і професорського вжитку. На початку 1920-х років воно ще звучало в аудиторіях. І. М. Буланкін згадував: «Звертання самі вишукані. Навколо чути: «господа», «колеги». Більше – «колеги» – солідніше звучить. Та й спокійніше: не рівний час, натрапиш на якогось нахабу – виляяти може. І слово «товариш» вимовляєш з якимось особливим присмаком і лише до дійсного товариша [1, с. 70].

Особливо важко було перейти на таке звертання викладачам інститутів. Тому навіть на випускних мітингах можна було почути: «Господа курсанти» [6, с. 7]. І. Микитенко так описує характерний для професорської корпорації того часу діалог: «Важкувато, Павле Михайловичу? Нічого, звикнете. Я, ви знаєте, дома щовечора вправляюся. Перед люстром отак стану і почну. «Товариші студенти». І звик. А ви – гаспада. Хіба ж можна?» [16, с. 66]. З часом вишівський професор вже «вільно вживав слово «товариш», ніби воно ніколи й не було йому символом насильства та розбою, – він уже його перетравив, обточив на ньому всі гостряки й вимовляв тепер, не раничи собі

рота» [19, с. 54]. І в середині 1920-х років вже зовсім смішно звучало вічне запитання професора Київського ІНО Є. К. Тимченка, коли до нього зверталася котрась із студенток: «Панна чи пані?», «це було тим більше смішно, що вже всі в цім бордовім палаці науки, від професора до кривого сторожа, були «товариші» [4, с. 203].

Змінилося і звертання до професури. Слід зазначити, що широко пропаговане «товариш викладач» не прижилося, а звертання на ім'я та по батькові пролетарські студенти вважали ознакою «чужих». У цьому відношенні характерним є лист до студкомісії Київського політехнічного інституту, в якому студента Є. Лонського звинувачували в тому, що «немає жодного викладача, якого б він називав інакше, як по імені й батькові», тобто витримує «дійсно студентський тон» у відношенні до професури, «а на нашій мові це зветься підлабузництвом» [34].

А. Селіщев у своєму аналізі мови зауважив, що деякі більшовицькі лідери, провівши роки в еміграції, у своїх статтях, публічних виступах механічно впроваджували німецькі, французькі, польські обороти і вирази [26, с. 205]. Слідом за партійними функціонерами слова іноземного походження набули широкого розповсюдження в мові студентів. Серед них були і важливі слова нового дискурсу влади – комісар (у вишах – політком), пролетаріат, депутат, гегемон. Без такої лексики неможливо було зрозуміти програмні положення більшовиків. Такими термінами рясніють постанови студентських зборів, протоколи, привітання. О. Корнійчук писав, що «ми тоді дуже любили іноземні слова й користувалися ними до місця й не до місця», тож, коли він ударив студента, який образливо говорив про В. Маяковського, «бюро комсомольської організації винесло постанову, де було записано, що я в основному правий, але в дискусії застосував *некультурний аргумент*» [12, с. 11].

Особливого поширення набули в цей час вульгаризми і лексика, що походила зі злочинського жаргону, спрощення мови відбувалося за рахунок низьких соціолектів, армійської та матроської мови, включаючи ненормативну лексику. Особливо ініціативна роль у мовній культурі, на думку Є. Поліванова, належала «морській братві» [20, с. 165]. Саме звідти у студентському лексиконі з'являються широковживані слова: «дайош», «братва», «шамать» і «шамовка», «топать», «кинути в топку». Ю. Юркевич згадував, що мова студента, як і зовнішність, повинна була підтверджувати пролетарський статус молоді: «Розмова пересипалася напівблатними словечками, такими, як «шамовка», «топать»: це вважалося обов'язковим комсомольським жаргоном» [37, с. 78]. Жаргон у вищій школі зберігався тому, що студентам потрібно було постійно визначати себе як представників соціальних низів, коли б не було цієї потреби – не було б і необхідності у страшному жаргоні. Не були винятком і матюки: «Живе в кімнаті дев'ять чоловік, дев'ять молодців стосовно матюків. Щодо добірної, вишуканої лайки, їхній лексикон був незрівнянний і посідав перше місце» [7, с. 49]. На зауваження у таких випадках традиційно відповідали: «Ми з походження пролетарі, а не якісь там інтелігенти, щоб нам і вилятися як слід не можна було» [7, с. 49]. Як бачимо, пролетарська молодь вважала матюки і жаргонні слова своєю «пролетарською» мовою, яка відрізняла їх від інтелігенції. Студентів, які виступали за чистоту мови від матюків і жаргону, звинувачували в різних «ухилах», відриві від мас, тож доводилося і їм вводити до свого лексикону всілякі «антибуржуазні» доповнення. Потреба ця зникає після вирівнювання у правах при вступі до вишів усіх категорій населення. А обов'язкові лінгвістичні елементи будуть переборені новим мовним стандартом у 1930-ті роки і з часом зникнуть. Для мови, як і для інших сфер культури, характерною стане специфічна радянська благопристойність.

З іншого боку, «жаргони й сленг є і віддавна були тим ґрунтом, звідки приходять живущі соки до даної мови, ґрунтом, де безперешкодно точиться її життя» [36, с. 11]. Проте у середовищі студентів поширеним був російський жаргон, свідомий, навмисний жаргон. Витіснення української мови російською з побутової сфери усної комунікації, відсутність мовленнєвого середовища значно ускладнювало процес оволодіння нею. На цьому неодноразово наголошували мовознавці 1920-х років, зокрема О. Синявський: «Ніде ніхто й ніколи не може вивчитися якоїсь мови практично в таких розмірах, як це потрібно для щоденного вжитку людині інтелігентної професії, без належного мовного оточення. Хоч мовне оточення й не одинока умова такого вивчення, та без нього годі й думати за більш-менш серйозне засвоєння мови» [15, с. 97].

Літературний варіант усного мовлення вживався переважно під час навчального процесу і вимагав від студентів певного самоконтролю, дотримання мовних норм, уважного ставлення до вибору відповідних слів.

1920-ті роки відомі як період українізації, у цей час відбувалося розширення сфер вживання української мови, освіта була серед пріоритетних напрямків. Залучення до вищої школи в результаті впровадження політики пролетаризації значного відсотку вихідців із сільської місцевості призвело до того, що в інститутах і технікумах з'явилися носії живої української мови.

Але то була мова далеко не літературна, бо до вступу на навчання студент перебував у вузькому місцево-мовному і часто-густо жаргонізованому оточенні. Як зазначалося, переважна більшість не читала художньої літератури, не робила письмових вправ, тож не мала навичок висловлювати свою думку на письмі. Як правило, лексика студентів становила собою своєрідну суміш українських і російських слів. Зокрема, досить часто деяким словам через вплив діалекту, російської мови або просто з нерозуміння надавалося невластиве їм у літературній мові значення. Тому постійно вживаними були «крапки, точки й кути зору», «відношення, значні досягнення, сучасні менти, необхідні пояснення», «поскільки, постільки», недоречні «являтися, торкатися, існувати, котрий», а також трафарети – «між тим», «так би мовити», що є кальками з російської «между тем» і «так сказать» [28, с. 24]. Вплив російської мови позначився і на дісприкметникових словотворах на -ЧИЙ, рідше – на -ШИЙ, -МИЙ: «Доросла людина, УМІЮЧА розмовляти», «з початку СЛІДУЮЧОГО сторіччя» тощо. Несвідоме наслідування російського тексту, що його М. Сулима назвав «рабським мавпуванням» [29, с. 141], значно перешкоджало лексично-семантичному оформленню української мови.

Такого «сміття й моветону» не цуралися навіть деякі синтаксично й лексично «ліберальні» професори української мови, тож не завжди могли бути зразком мовлення [28, с. 22]. Одні викладачі говорили жаргоном, інші – надто академічною мовою, від якої, за висловом М. Бухаріна, «голова тріщить», або взагалі не говорили українською мовою, ставилися до неї вороже [23, с. 149]. Тож не дивно, що студенти українсько-російським жаргоном зазвичай і писали, і говорили: «яка мені *ріжниця*», а частіше – «яка мені *разниця*», «*во всяком случаї* це *дело* сюдине *касається*. Чого ти *бізпокоїшся*? Ну, виходьте ж до *доски*. Хто там *посмілей*? Не говори так, а то в газету *попадьюш*» [28, с. 21, 24].

Студентам важко було виробити власний стиль мовлення і через постійний вплив на них сухої мови «обіжників, відношень, положень, інструкцій» та іншої такого типу творчості відповідних установ. Окрім того, на кожному кроці студентів оточували «об'яви», «анкети для *закінчивших*» інститути та «*одержуючих* посвідчення». Тож не дивно, що студенти писали «И» замість «Е» і навпаки, «І» замість «О» у відмінкових формах (немає настрЮ). На письмі і в усній вимові вживали провінціальне «Е» замість літературного «ИТЬ» (бачЕ, говорЕ, виходЕ). Усе це – помилки не випадкові і не індивідуальні, а типові, помилки більшості (близько 70% студентів усіх курсів). Розділові знаки також ставили, аби поставити, а частіше вони взагалі були відсутні [28, с. 22].

Частково така неприваблива картина в опануванні мови була наслідком відсутності усталеного правопису. Дослідникам, яким доводилось працювати з періодичними виданнями 1920-х років, як республіканськими, так і регіональними чи відомчими, обов'язково впадає в очі відмінність правопису газети «Вісти» від правопису усіх інших видань, мови харківських газет від київських тощо. Аналогічний антагонізм був характерним і для тогочасних граматик української мови, що «не подають однакових правил про те саме явище» [29, с. 132]. Ці явища можна списати на відсутність усталених норм української мови. Оскільки освічена людина звикла знаходити в елементарних граматиках одноманітні норми, то різноманітні трактування викликали недовіру, іронію, неприхильне ставлення до українізаторів, викладачів і, врешті, до самої української мови, зокрема і в середовищі студентів. Проте наведені вище приклади неписьменності студентів були результатом не лише відсутності усталеного правопису, а й їхнього ставлення до мови. Завдання опанувати вищі наукові істини постійно наштовхувалося на підводні камені елементарної неписьменності – до чого та краватка, як немає сорочки! Дійсно, важко гризти граніт вищої математики, не знаючи таблиці множення. Так само нереально було опанувати загальне мовознавство чи українську мову за програмами для вищих навчальних закладів без знання елементарної граматики. Вирішення цих та

аналогічних завдань лягло виключно на колективи вишів і виконувалося, хоча й нагадувало, за образним висловом проф. М. Сулими, якісь «лінгвістичні операції з папугою» [28, с. 25].

Внаслідок описаних вище впливів мова студентів була «дуже примітивна», справляла враження жаргону, українсько-російської мішанини, її характеризував убогий лексикон, що обмежувався здебільшого словами побутового або середньошкільного вжитку. Блатний жаргон на заняттях не використовували, до цього не дійшли, а нормативної лексики на означення абстрактних понять не вистачало у словниковому запасі. Намагаючись передати наукове твердження цими примітивними буденними словами, студент вибудовував «такі заплутані, кострубаті речення, рясно оздоблені чужими непотрібними словами, що дарма шукати в них якогось змісту» [17, с. 10]. Викладачі були упевнені, що з мовного погляду «всі студенти, всіх курсів, відділів і факультетів – однаковісінькі, однотипні, «монолітні»...» [28, с. 19]. Характерною ознакою мови студентів було невміння викласти думку у стислу, повну змісту, чітку словесну форму, навпаки, вона подекуди межувала просто з безсилою жестикою під акомпанемент нерозчленованих звуків. Викладачі були занепокоєні таким станом: «Досить прислухатися до розмов між студентами під час перерви, простежити мову наших доповідачів на зборах, або референтів у аудиторіях, щоб упевнитись у тому, що у нас не доповідають, не говорять, не реферують, а «балакають» [17, с. 10].

Таким чином, з утвердженням радянської влади розпочався процес революційної дискредитації старого лінгвістичного капіталу через проникнення у мову численних інновацій. Студентам довелося опанувати відповідну лексику, яка і стала індикатором лояльності до влади, вказувала на належність до нового панівного класу і слугувала важливою гарантією соціального успіху. З часом новомова перестала асоціюватися з більшовицьким жаргоном та почала сприйматися як невід'ємний атрибут комуністичного режиму. Відкинувши вульгаризми, вона стала символічним (лінгвістичним) капіталом нової радянської інтелігенції. В українській дійсності новомова стала не просто засобом придушення духовності, індивідуальності, свободи думки, а й заважала формуванню національно-культурної ідентичності.

Список використаної літератури

1. Академик Иван Николаевич Буланкин / [сост. Н. И. Буланкина, П. А. Калиман, А. Ф. Коченков и др.]. – Х. : Автоэнергия, 2004. – 408 с.
2. Будаев Э. В. Эволюция лингвистической советологии / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов // Политическая лингвистика. – Вып. 3 (23). – Екатеринбург, 2007. – С. 8–10.
3. Выходцева И. С. Концепт «свой – чужой» в советской словесной культуре (20-30-е гг.) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – рус. язык / И. С. Выходцева. – Саратов, 2006. – 184 с.
4. Гуменна Д. Дар Евдотеї: Испит пам'яті. Кн. 1 / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 517 с.
5. Живов В. Язык и революция. Размышления над старой книгой А. М. Селищева [Электронный ресурс] / В. Живов // Отечественные записки. – 2005. – № 2. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2005/2/yazyk-i-revoluciya>
6. Жизнь студентки Медицинского института г. Харькова в 1921–1925 годах Гороховой В. Н. // Музей історії Харківського медичного університету. – 12 с.
7. З життя Артемівського БПСу // Студент революції. – 1929. – № 4. – С. 49. – Підпис: А. І.
8. Каганов Ю. О. Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXII. – С. 267–272.
9. Карцевский С. И. Язык, война и революция / С. И. Карцевский. – Берлин : Русское университетское издательство, 1923. – 72 с.
10. Клемперер В. ЛТІ. Язык Третьего Рейха. Записная книжка филолога / В. Клемперер. – М. : Прогресс-традиция, 1998. – 384 с.
11. Копиленко О. Коротка автобіографія / О. Копиленко // Про Олександра Копиленка. – К., 1971. – С. 3–6.
12. Корнійчук О. С. Автобіографія / О. С. Корнійчук // Корнійчук О. С. Твори : в 5 т. – Т. 5. – К. : Дніпро, 1968. – 443 с.
13. Лихачёв Д. С. Избранное. Воспоминания / Д. С. Лихачёв. – СПб. : Logos, 1997. – 608 с.
14. Маньков А. Г. Из дневника рядового человека / А. Г. Маньков // Звезда. – 1994. – № 2. – С. 143.
15. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.»; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
16. Микитенко І. Кадри / І. Микитенко. – Х. : Видавництво пролетарських письменників, 1932. – 140 с.
17. Нагорський С. За культуру мови / С. Нагорський // Кузня освіти. – 1928. – № 2. – С. 9–13.
18. Оруэлл Дж. 1984 / Джордж Оруэлл // Оруэлл Дж. Избранное. – М. : Мир, 1989. – С. 5–248.
19. Підмогильний В. Місто / В. Підмогильний. – Х. : Ранок, 2005. – 256 с.

20. Поливанов Е. Д. Стук по блату / Е. Д. Поливанов // За марксистское языкознание. – М. : Федерация, 1931. – С. 152–160.
21. Поливанов Е. Д. О блатном языке учащихся и о «славянском языке» революции / Е. Д. Поливанов // За марксистское языкознание. – М. : Федерация, 1931. – С. 161–172.
22. Рожков А. Ю. Советская молодежная субкультура 1920-х годов: языковые особенности / А. Ю. Рожков // «Бренное и вечное»: Ценности культуры в прошлом, настоящем и будущем: тезисы Всероссийской научной конференции. – Великий Новгород, 1998. – С. 139–141.
23. Рябченко О. Л. Українізація вищої школи в Україні у 1920-х – на початку 1930-х років / О. Л. Рябченко // Вісник Харківського державного університету. – 1997. – № 396. – Вип. 29: Історія. – С. 145–150.
24. Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти імені О. О. Потебні (1921–1930 роки) / О. Л. Рябченко. – Х. : ХНАМГ, 2000. – 214 с.
25. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О. Рябченко. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
26. Селищев А. М. Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917–1926) / А. М. Селищев. – М. : Работник просвещения, 1928. – 248 с.
27. Смолич Ю. Пассажиры / Ю. Смолич // Студент революції. – 1924. – № 3–5. – С. 32–36.
28. Сулима М. Мова нашого студента / М. Сулима // Записки ХІНО імені О. О. Потебні : у 3 т. – Т. 3. – Х., 1928. – С. 19–28.
29. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132–141.
30. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту : док. і матеріали / упоряд. : Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
31. Федорів М. Л. Дискурс тоталітаризму: проблеми мовного вираження [Електронний ресурс] / М. Л. Федорів, Я. Р. Федорів // II Міжнародна наукова інтернет-конференція «Теоретичні та прикладні проблеми філології». – 22–23 серпня 2011 р. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/20110823/1-fedor.php>
32. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 331.
33. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 4619.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6451.
35. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1144.
36. Шевельов Ю. Двомовність і вульгаризм: Дисиміляція плинних в українській літературній мові / Ю. Шевельов // Видатний філолог сучасності: Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова. – Х., 1996. – С. 5–13.
37. Юркевич Ю. Минувше проходить предо мною... / Ю. Юркевич. – М. : Возвращение, 2000. – 256 с.
38. Maeder H. Sprache und Totalitarismus / Hanna Maeder // Hugo Moser : Das Auler Protokoll. – Dusseldorf, 1964. – S. 13–23.

Рябченко Е. Л. Новояз и культура речи студентов советской Украины 1920-х годов.

Аннотация

В статье, на основе широкого круга источников, анализируется влияние тоталитарной системы на язык студентов советской Украины 1920-х годов та определяются некоторые характерные черты этого языка, его лексические и стилистические особенности. Сделано вывод, что мастерство овладения официальным дискурсом и низкими социолектами стало одним из основных признаков пролетарской идентичности и индикатором лояльности к власти, служило важной гарантией социального успеха.

Ключевые слова: советское общество, тоталитаризм, социальное происхождение, студенты, новояз, жаргон, дискурс.

Ryabchenko O. L. Newspeak and art of speech of the students in the Soviet Ukraine of 1920s.

Summary

In the article the totalitarian system influence on the students of Soviet Ukraine of 1920s has been analyzed on the basis of a wide variety of sources and a number of characteristics of this language, its lexical and stylistic features have been defined. The conclusion has been made that the ability to master the official discourse as well as low sociolects was considered to be one of the main characteristics of the proletarian identity and the indicator of loyalty to the power and granted an important guarantee for the social success.

Key words: Soviet society, totalitarianism, social origin, students, newspeak, jargon, discourse.